

vání – *durée*, 2. teorií jednání Maxe Webera, 3. Husserlovou fenomenologickou metodou. Jak autor (na str. 39) konstatuje, k přesvědčení, „že nejzákladnější strukturou, která funguje jako vysvětlující základna sociálních věd, je vnitřní vědomí, subjektivní prožitek světa, jehož transcendentálním projevem je sociální realita,“ dospěl Schütz především díky Husserlovi. Zároveň se však Schütz distancuje od Husserlova založení intersubjektivitu, proti němuž staví své pojetí *mundánní intersubjektivitu* (viz str. 54), spočívající „na předpokladu, že sféra „my“ je předchůdná individuu a projasnění problému tedy musí vzejít z půdy společně sdílené reality“. Jestliže v Husserlově filosofii subjekt teprve „dodatečně utváří intersubjektivní společenství tím, že si uvědomuje zásadní tělesné podobnosti s druhými lidmi“, pak Schütz „naopak chápe intersubjektivitu jako jeden z vůbec nejzákladnějších konstitutivních rysů společnosti a tvrdí, že „můj svět není mým soukromým světem, nýbrž světem, který je od počátku intersubjektivní“ (tamtéž).

Nohejl ve své monografii postupně uvádí a vysvětluje všechny významné pojmy, které s Schützovou teorií *Lebensweltu* souvisejí. Je to např. rozlišení jednání jako procesu (*Handeln*) a jednání jako výsledku (*Handlung*), dichotomie motivů „aby“ (*um-zu*) a „protože“ (*weil*), problém porozumění druhému (*Fremdverstehen*), koncept recipacity perspektiv, časoprostorová struktura sociálního světa – jako světa předchůdců (*Vorwelt*), následovníků (*Folgewelt*), spolubližních (*Umwelt*) a současných (*Mitwelt*), otázka komunikace, typizace, příručních zásob vědění a relevance. Ve čtvrté kapitole *Dědictví Husserlovy fenomenologie v myšlení A. Schütze*, jež zkoumá otázku originality Schützova myšlenkového odkazu, pak autor dospívá k závěru, že Schützův teoretický vývoj lze ve vztahu k myšlení E. Husserla interpretovat „jako postupný odvrát od konstitutivních tezí transcendentální fenomenologie“, který zároveň znamená „přerod filozofa v sociologa“ (str. 88).

Závěrečná pátá kapitola nesoucí název *Kritika a recepce Schützovy sociologie* přináší

stručnou (a jistě ne vyčerpávající) informaci o kontextu, do kterého Schützova fenomenologická koncepce vstupovala a vstupuje. V souvislosti s její kritikou jsou zmiňována zejména stanoviska Parsonsova, Habermasova, Ritzerova, Welzova a Waldenfelsova. V případě recepce Schützova díla je vedle podnětné interpretace M. Nathansonova vyzvednut zejména přínos sociálního konstruktivismu P. Bergera a T. Luckmanna a etnometodologie H. Garfinkela.

Celkově lze konstatovat, že kniha mladého začínajícího badatele Marka Nohejla je po všech stránkách velmi zdařilá a dává tušit, že o tomto autorovi neslyšíme naposledy. Pochvalu za vynikající počín lze udělit i Sociologickému nakladatelství, které publikaci vydalo v edici Studie. Nám čtenářům nyní nezbývá než čekat, kdy se konečně objeví také první překlad některého z původních Schützových textů.

Jiří Šubrt

Jiřina van Leeuwen-Turnovcová,
Karin Wullenweber, Ursula Doleschal,
Franz Schindler: *Gender-Forschung
in der Slawistik*

Wien, Wiener slawistischer Almanach,
Sonderband 55, 2002.

Na přelomu dubna a května roku 2001 se na půdě katedry slavistiky Univerzity Friedricha Schillera v Jeně pod vedením prof. Dr. Jiřiny von Leeuwen-Turnovcové konala významná akce: mezinárodní konference o genderovém výzkumu ve slovanských jazycích. Akci podpořilo durynské ministerstvo pro výzkum a kulturu, jež také financovalo vydání sborníku, dále Německá společnost pro výzkum a další instituce. Organizátorkám a organizátorům konference šlo především o otevření vědeckého dialogu mezi Západem a Východem.

Konference probíhala ve čtyřech sekcích a podle nich je publikace také rozčleněna: (1) K teorii a empirii genderového výzkumu,

(2) Aplikovaný genderový výzkum: strategie diskurzu, mluvní styly a jazykový systém, (3) Gender v kulturněvědecké a sociohistorické perspektivě, (4) Genderový výzkum v historické etnolingvistice. Mezi 49 referujícími byli vědci a vědkyně z Ruska, Německa, Ukrajiny, Rakouska, Bulharska, Běloruska, Holandska, Maďarska, Česka a z USA. Pro velký počet zajímavých příspěvků není možné zde zmínit všechny, které by právem zasloužily samostatný odstavec, a tímto se jejich autorkám a autorům upřímně omlouvám.

V první sekci zaujala lingvistka Helga Kotthoff z Institutu německého jazyka a literatury ve Freiburgu. Autorka se ve svém příspěvku nazvaném Co vlastně znamená „doing gender?“ zabývá výkladem konceptu doing/undoing gender, uplatňovaného v sociologicky zaměřeném genderovém výzkumu již od sedmdesátých let minulého století.

Tento koncept není založen na esenciální zaci pohlaví, nýbrž projevuje se v každodenní interakci jako socializační faktor. Je souborem fenoménů, jež dohromady tvoří komunikační styl toho či onoho pohlaví. H. Kotthoff se v této souvislosti zmiňuje o pracích H. Garfinkla a E. Goffmanna, kteří na konkrétních příkladech shodně upozorňují na kulturní podmíněnost genderové stylizace. Autorka dále rozvádí Goffmannovu teorii *gender arrangements*, spočívající na institucionalizaci symbolů a projevů kulturního a sociálního pohlaví tak, aby účinně podporovala genderové dělení společnosti. Aranžmá genderu je v podstatě produkcí nerovností; život je poznamenán rozdíly mezi ženskou a mužskou genderovou identitou. Různí se jména, oslovení, mluvní styly, hlasy, účesy a způsob odívání, péče o tělo, řeč těla. Některé formy prezentace se proměňují v čase (kalhoty dnes již nejsou výsadním oděvem mužů), jiné zůstávají (krajkové prádlo a hedvábné punčochy u žen).

H. Kotthoff se zaměřuje na dvojí odlišné pojetí *doing gender* v současné etnometodologii: (1) gender je konstruován tam, kde se explicitně zdůrazňují kulturní role. Podle mínění autorů jako E. Schlegloff je tedy pouze

v takových případech uplatňován gender jako kategorie identity. Takové reference k genderovým normám ale hrají v běžném životě jen podřazenou roli, zatímco např. (2) West a Zimmermann nahlízejí na gender jako na nepřetržitý *accomplishment*, vepsaný do každodenních situací. Obě pojetí vycházejí sice z toho, že gender není záležitostí přirozenou, nýbrž vychází z kultury, avšak v prvním případě jde o volbu v rámci určitých kulturních norem, kdežto ve druhém jde o permanentní a nevyhnutelnou inscenaci genderu. Existují ale také studie, kde hranice mezi oběma pojetími jsou nejasné. H. Kotthoff připomíná Hirschauerovu aj. tezi *undoing gender* – v některých situacích, např. při výkonu odborné činnosti, ustupuje *doing gender* do pozadí nebo přímo dochází k jeho neutralizaci. Nehledě na to autorka považuje za důležité zabývat se produkcí genderu jako habitualizovanou sociální praxí a rozlišuje pět rovin *doing gender*: (1) prostřednictvím hlasu a hlasové prozodie – intonace, barva, výška, síla hlasu, rytmus, přičemž ženy mají tendenci snižovat hlas a přizpůsobovat se tak hlasově mužům; (2) mluvní styl a sebe prezentace – kupř. v odborné řeči ženy spíše potlačují projevy kompetence, popřípadě pro ně ani nedostanou prostor; (3) etiketa a řeč těla – pomáhání do kabátu, držení dveří před ženou, „genderizace“ ženství a mužství v odívání, erotice; existují studie o tom, jak ženy preferují zaměstnání, v nichž budou „žensky“ vypadat; (4) lokální neutralizace genderu, tzv. „odgenderování“ určitých profesí. To předpokládá určité podmínky, např. vědomě připravit situaci pro televizní dialog tak, aby žena vystoupila skutečně jako odbornice; (5) všudypřítomná mediální genderová fólie: média všemi způsoby podporují zažité genderové role. Projevují se v reklamě, hravých filmech, comics, politických komentářích, tvorbě pro děti atd. Muž obvykle ztělesňuje autoritu, kompetentnost, věcnost, žena je obrazem emocionálnosti, bezradnosti a lability. Z faktu, že mechanismy *doing gender* zpravidla nestojí v popředí pozornosti a fungují plíživě, vyplývá podle autorky hlavní

problém a zároveň úkol pro genderový výzkum, totiž systematicky je rozkrývat, objevovat jejich variabilitu a historickou stabilitu. Ke změnám sice dochází, ale současně působí i „konzervační“ faktory, jako např. důraz na ženskou krásu, prosazovaný médii a módním průmyslem.

Referentka *Jelena Goroško* (Charkov) se v téže sekci zabývala genderovými specifiky produkce a recepce jazyka a vyčlenila faktory sociální a biologické povahy, které ovlivňují řeč žen a mužů. *Grigorij Krejdlin* (Moskva) pojednává o dosud poměrně málo analyzované ženské a mužské neverbální semiotice, kde vyzdvihl typicky ženské a typicky mužské nonverbální projevy. *Joanna Renc-Roe* (Budapešť) se věnovala otázce konceptualizace „Women's Language“, *Marion Krause* (Bochum) společně s *Irinou Ovčinnikovou* a *Innou Uglanovou* (Perm) pojednávaly o epistemické modalitě dívek a chlapců v Rusku atd.

Druhá sekce byla obsazena největším počtem příspěvků. *Alla Kirilina* (Moskva) referovala o genderových stereotypech v ruském tisku, přičemž rozlišovala čtenářskou a žurnalistickou perspektivu. Zjistila mimo jiné, že téma práce a duchovní činnosti je stále více vytěšňováno kultivací tělesnosti a sexu. Zvyšuje se frekvence lexikálních jednotek „žena“ a „muž“, je znát tendence polarizovat mužský a ženský svět. Muži jsou stavěni do protikladu vůči ženám, mimo jiné i v oblasti charakterových rysů. Zdůrazňují se ženské přednosti, ale autorka se zdráhá hovořit o trendu v tomto smyslu. Interviewované ženy dnes stále častěji mluví o profesionalitě a nezávislosti, konstatuje A. Kirilina. Genderové stereotypy se podle ní zejména uplatňují tam, kde recipientkou textu je široká veřejnost. *Franz Schindler* (Frankfurt nad Mohanem) analyzoval seznamovací inzerci homosexuálních mužů v Česku. Konstatoval mimo jiné zlepšení postavení homosexuálně zaměřených mužů v České republice a v souvislosti s tím změnu jazyka inzerce. Zmínil se o typickém rysu inzerentů – důrazu na upravenost vlastního zevnějšku i zevnějšku hledaného partnera, ale zároveň s tím zrna-

menal meze tohoto fenoménu v podobě akcentuace niterných hodnot hledaného partnera. *Urschula Doleschal* (Viedeň) se věnuje konceptualizaci rodu z hlediska vytvoření metody pro srovnávání jazyků z hlediska genderu. Podnět k vypracování metody spatřuje ve vztahu mezi označovaným a označujícím, přičemž kritériem srovnání má být jednoznačnost této relace. Autorka analyzuje vztahy mezi *signans* a *signatum* z hlediska slovo-tvorby, lexiky, flexe a kongruence. Na příkladech jako *dítě*, *Kind*, *otrok* a *rebjonok* ukazuje míru abstrakce od skutečného mužského či ženského rodu dítěte. Vyslovuje názor o různé úrovni sexismu v jednotlivých slovan-ských jazycích. Další referující se věnovali např. dialektu – *Vsevolod Potapov* (Moskva), přechylování příjmení cizinek – *Jana Valdrová* (České Budějovice), vulgarismům v ruštině – *Barbara Wurm* (Viedeň) aj.

Třetí sekce přinesla příspěvky o významných ženských postavách, o ženském hnutí a politickém diskursu. *Jiřina van Leeuwen-Turnovcová* (Jena) vyzdvihla roli Magdalény Dobromily Rettigové jako jedné z prvních obrozenek. Rettigová jproslula jako autorka slavné kuchařské knihy, pokoušela se ovšem také zprostředkovat mladým ženám 19. století univerzální principy životního stylu středních a vyšších vrstev společnosti. Zvláště důležitými se jeví důraz na vzdělání a na duševní souznění v manželství. M. D. Rettigová tak předznamenala budoucí systematické vzdělávání mladých žen. *Marie Čermáková* (Praha) kriticky zhodnotila rozsah a úroveň genderových studií v České republice. Uvedla mimo jiné, že ženy v Česku sice vykonávají náročné a vysoce kvalifikované profese, avšak tradiční rolové dělení v domácnostech přetrvává. Tato situace se odráží ve vysokém školství v nezájmu mladých žen usilovat o pracovní postup. Mladé ženy považují kariéru a rodinný život za neslučitelné. Odmítají diskuse o diskriminaci, strukturálních bariérách a společenských rozdílech v postavení žen a mužů. Obecné přesvědčení o nepotřebnosti genderových témat se projevuje v neochotě zavádět genderové

zaměřené obory na univerzitách a v akademické sféře. Ženy-vědkyně a akademické funkcionářky se jen obtížně spojují a dosud nenašly společnou platformu k prosazování svých zájmů. Velké disproporce vykazuje počet žen v důležitých funkcích vzhledem k jejich počtu ve školství a vědě vůbec. Nehledě na problémy vzniká a zlepšuje se struktura genderových studií díky spolupráci Sociologického ústavu AV ČR a univerzit v Praze, Brně, Olomouci, Ostravě, Českých Budějovicích, Liberci a Plzni. Mimo univerzitní sféru se genderovými studiemi zabývají dvě instituce: Open Society Fund a Gender Studies Centrum v Praze. *Milena Lenderová* (Pardubice) se zabývala ženskými deníky 19. století jako soukromou reflexí každodennosti. Analyzovala dvanáct deníků mladých šlechticů, v nichž lze kromě popisu všedních dnů nalézt také úvahy o politice a morálce, filozofii a vztahu k vlasti. Autorka příspěvku připomíná subjektivnost záznamů, ba jistý exhibicionismus ve smyslu snah prezentovat samu sebe v nejlépším světle. Deníky tak vlastně prozrazují i niterné touhy, přání a mentalitu mladých žen předminulého století. *Ludmila Smoljar* (Oděsa) podala přehled o ženském hnutí v historii Ukrajiny, *Tatána Rjabova* pojednala o maskulinitě jako faktoru ruského politického diskurzu. *Jane Gary Harris* (Pittsburg) analyzovala ruská periodika z počátku dvacátého století z hlediska rysů ženského diskurzu a ženské subjektivity. *Marie-Luise Bott* (Berlín) věnovala svůj příspěvek první německé slavistce Margarete Woltner (1897–1985), její vědecké dráze, přínosu pro světovou slavistiku i postojům vůči „Třetí říši“. *Stefan Grohé* (Augsburg) se zamýšlí nad aktem a nahotou v umění od doby renesance. Typologizuje akt jako (a) symbol, (b) tělo, (c) objekt, (d) umělecké dílo. *Jelena Trofimova* (Moskva) představila tvorbu současné ruské malířky a grafičky Tatány Antošiny, která převrací zažité výtvarné stereotypy a dává vzniknout novým významům a kontextům. Tak se ve středu pozornosti na jejím obraze Snídaně v trávě ocitá nahý mladý muž místo ženy apod.

Čtvrtá sekce shromáždila referáty o písemnictví o lokálních zvlátnostech a rituálech z perspektivy genderu. *Olga Belova* (Moskva) rozdělila postavy zvířat v ruských pohádkách podle pohlaví, jež ztělesňují. Konstatovala spíše neutrální charakterové rysy u zvířat mužského pohlaví, zatímco „ženská“ zvířata vykazovala negativní rysy jako krvelačnost a zákeřnost. K „bezpohlavním“ zvířatům patří unikátní exempláře jako jednorožec a fénix, jež nenesou žádné znaky genderizace v duchu obvyklých stereotypů. Podle mínění autorky si lidé prostřednictvím pohádek tvořili představu o normách sexuálního chování a o genderových vzorcích, jež ovlivňovaly intimní život i sociální roli každého jedince. *Jelena Uzenjova* (Moskva) popsala mužské a ženské prvky v svatebních rituálech balkánských slovanů. Konstatovala důsledné rozlišování ženských a mužských svátků, rituálních předmětů, písňových cyklů atd. *Vanja Nikolova* (Sofia) se zabývala z hlediska genderu svatebními rituály, především věnem, v Bulharsku. Genderová symbolika tkví mj. v aktu darování: nevěsta na svatbě obdarovává přítomné, a tím symbolicky „daruje“ světu děti. Dostává-li dar od ženicha, je tím naznačováno budoucí početí dětí a zmnožování majetku manželského páru. *Andrej Moroz* (Moskva) referoval o fenoménu nedávného mnohoženství na Dálném Východě. V Archangelské oblasti žili na počátku 20. století někteří muži s více ženami, jež měly přiděleny hierarchizované funkce a role v domácnosti. Důvodem k přijetí nové ženy byla neplodnost „první“ ženy nebo její nemoc. Autor příspěvku zachytil svědectví o podobných zvycích v Bosně a Hercegovině, kde muži přijímali do domu další ženu v případě, že předchozí žena rodila pouze dívky. Status muže-hospodáře a manžela několika žen vyjadřuje vlastně podstatu tradičního genderového vnímání mužské role, tvrdí autor příspěvku.

Mezinárodní konference a z ní vzniklý sborník příspěvků o genderovém výzkumu ve slovanských jazycích ukázala, že slavistická pracoviště na Západě i Východě nasazují

a rozvíjejí genderovou metodiku jako jeden z osvědčených nástrojů vědeckého nazírání na jazyk a kulturu. Možná se tato akce stane podnětem pro změnu některých dosavadních konzervativních českých přístupů a vyústí v bohaté zastoupení našich bohemistek a bohemistů na příštím slavistickém setkání.

Jana Valdrová

Władysław Adamski, Pavel Machonin a Wolfgang Zapf (eds.): *Transformace a modernizační výzvy: Česko, Německo, Maďarsko, Polsko, Slovensko*
Praha, Sociologický ústav Akademie věd ČR 2001, 237 s.

Publikace je soubor prací, předložených a komentovaných na symposiu evropských sociologů v Praze v květnu 2001, kterého se měl příležitost účastnit i autor těchto řádků.

Jeho poznámky se proto týkají nejen vydaných písemných výsledků, ale také samotného obsahu a teoretického pozadí tohoto velmi zajímavého a plodného setkání. Námět symposia byl originální a úkol, který si předsevzalo, dost ctižádostivý. Šlo o výklad složitého a mnohotvárného jevu postkomunistické transformace, jež se pořadatelé nadto snažili začlenit do univerzálních trendů současného společenského vývoje, zejména modernizace. Modernizace jako model při studiu problému středo- a východoevropské oblasti má svou tradici z dob ještě před listopadem 1989. Reálně socialistický experiment interpretovali tehdy někteří západo-evropští a američtí sociologové jako svého druhu modernizaci, zpravidla ideologicky deformovanou, a proto odsouzenou k neúspěchu. Přitažlivost komunistického programu v zaostalých zemích tohoto regionu, ba i v samotném Rusku roku 1917, si vysvětloval tím, že mabízel zkratku na cestě ke zpožděné modernizaci. (Interpretace vypadá ovšem ještě přesvědčivěji u zemí Třetího světa, kde seprosadil komunistický režim pod sovětskou nebo čínskou patronací).

Symposium však zajímala především otázka, do jaké míry se postkomunistická transformace dá chápat jako dohánění modernizace, za reálné socialistického údobí zameškané nebo „vykolejené“, a jako odpověď na „modernizační výzvy“ (Překladaatelé stáli před nevděčnou úlohou najít český ekvivalent k anglickému termínu, zdomácněnému ve všech sociálních vědách; „challenge“ v této souvislosti je spíš „zatěžkávací zkouška“ než „výzva“ – ale nechci vypadat jako pedant). Požadavky, které modernizace klade společností na přechodu k pluralistickému systému a tržnímu hospodářství, jsou ve skutečnosti ovšem ještě větší. Není jen třeba dohánět a napravovat. Bývalý sovětský blok se musí vyrovnávat i s problémy, které nepramení z jeho nedávné historické zkušenosti, ale jsou společné průmyslovým státům dneška, na předním místě s účinky globalizace. Pozornost symposia se soustředila na ucelenou skupinu zemí střední Evropy, na „višegradskou čtyřku“ – Českou republiku, Slovensko, Maďarsko a Polsko – a také na Německo. Ústředním problémem v německém případě byly následky sjednocení nebo, přesněji řečeno, účinnost sjednocení jako prostředku postkomunistické transformace. Tato část programu symposia jakož i publikace se ostatně nazývá „transformace sjednocením“. Dotýká se především bývalé NDR, ale řada otázek, o nichž se referenti v souvislosti s polistopadovým vývojem ve východním Německu zmínili, se vztahuje na celou současnou německou společnost.

Sérii analýz jednotlivých zemí v procesu transformace – „národních zpráv“ – zahajuje hostitelka symposia, Česká republika. Pět badatelů: Jan Červenka, Lumír Gatnar, Pavel Kuchař, Karel Müller a Milan Tuček, s Pavlem Machoninem jako hlavním redaktorem, připravilo studii „Strukturní změny v post-socialistické České republice a aktuální výzvy modernizace“. Studie se opírá o solidní statistická data jakož i o materiál z empirického výzkumu, vykonaného v době od sametové revoluce. Z nastalých sociálních a institucionálních změn vyzdvihuje změny